

Elektrik Türk Anonim Şirketi'nde abanman memuru olarak çalışmaya başladı (1923-1926). Bunu sırayla Muhtelit Mübâdele Komisyonu'nun Ayvalık ve Giresun Takdîr-i Kıymet Heyeti âzâlığı (1928-1930), Ankara'da Ziraat Bankası Umum Muâmelât Müdürlüğü neşriyat memurluğu (1930-1932), merkez müdürlüğü memurluğu (1932-1933), muhasebe memurluğu (1934-1937), fen müşavir memurluğu (1937-1938) ve Ticarî Krediler Müdürlüğü memurluğu (1938) takip etti. Daha sonra Toprak Mahsûlleri Ofisi'nde müfettişlik ve kontrolörlük yaptı, 1948 yılında emekliye ayrıldı. Emeklilik yıllarını geçirdiği İstanbul'da yayın faaliyetlerini sürdürürken 24 Ocak 1966'da öldü, kabri Zincirlikuyu Mezarlığı'ndadır.

Ahmet Bedevi'nin oldukça geç bir yaşta başlamasına rağmen verimli bir yazı hayatı vardır. Onun yazı hayatı, esas itibarıyla 1945 yılından sonra *Akşam* gazetesinde yayımlandığı tarihi yazılarla başlamıştır. Bunları *Vatan* gazetesinde Prens Sabahaddin hakkında yazdığı bir seri yazı ile *Yeni Sabah* (1948), *Resimli Tarih Mecmuası* (1950), *Tarih Dünyası* (1950), *Kudret* (1950-1952), *Millet* (1952-1953) ve *Dünya* (1952) gazetelerinde çıkan siyasî ve tarihî yazıları takip etmiştir. Fakat Ahmet Bedevi'nin Türk tarihçiliğine asıl hizmeti, içinde bizzat bulunduğu Jön Türk hareketi üzerine ilk ciddi eserleri yazmış olmasıdır; bu sebeple "Jön Türklüğün tarihçisi" sıfatını almıştır.

Eserleri. İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler (İstanbul 1945); *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki* (İstanbul 1948); *Din Nedir ve İtikatlar Nasıl Gelişmiştir?* (İstanbul 1952); *Hüseyin Cahit Yalçın Bey'e Açık Mektup* (İstanbul 1955); *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele* (İstanbul 1956; genişletilmiş ikinci baskı, İstanbul 1959); *Harbiye Mektebinde*

Hürriyet Mücadelesi (İstanbul 1957); *İsmet İnönü Paşa'ya Açık Mektup* (İstanbul 1958).

BİBLİYOGRAFYA :

Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sabahattin*, İstanbul 1954, s. 72-75; Recai Galip Okandan, *Arme Hukukumuzun Anahatları*, İstanbul 1971, s. 463-465; E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli* (trc. Nuran Ülken), İstanbul 1972, s. 193-196; Y. A. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler* (trc. Mazlum Beyhan – Ayşe Hachasanoğlu), Ankara 1974, s. 34, 48, 64; Birol Emil, *Jön Türkler Dair Vesikalar*, İstanbul 1982, I, 22, 79, 82, 87; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1984-89, I, 399, 618, 627; III, 652-654; M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889-1902)*, İstanbul 1986, s. 188-189; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1987, s. 54, 129-130, 234; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, İstanbul 1989, s. 233-235; Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul 1990, s. 283-285.

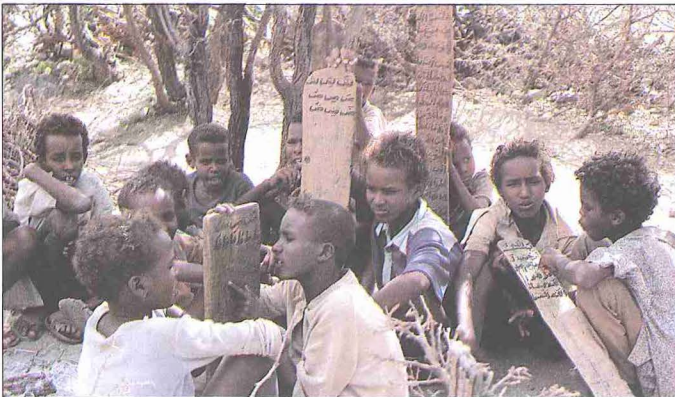
ALİ BİRİNCİ

KUR'AN KURSU

Türkçe'de Kur'an kursu olarak anılan ve temel işlevi Kur'an'ı doğru ve usulüne uygun biçimde okumayı öğretmek, Kur'an'ın bir kısmını veya tamamını ezberletmek olan kurumlar ilk dönemlerde daha çok "dârülkur'an, küttâb, dârülküttâb, mekteb" gibi isimlerle anılmakta, ayrıca yüksek seviyede kıraat bilgilerinin verildiği ve uygulandığı kurumlara "dârülkur'râ", bilhassa hâfız yetiştiren müesseselere de Selçuklular ve Osmanlılar'da "dârülhuffâz" denilmekteydi. Özellikle küçük çocuklara Kur'an okumanın öğretildiği ve kısmen ezberletildiği yerler için tarihte en çok kullanılan isim küttâb, Osmanlılar'da ise "mekteb-i sibyan" veya kısaca mektep olmuştur. Günümüzde İslâm ülkelerinde bu isimlerin bazısına rastlandığı gibi bir kısmı millî ve mahallî dillerde başka isimler de kullanılmaktadır (aş. bk.).

Hz. Peygamber, Mekke'de müslümanların Kur'an'ı okuyup öğrenmelerini sağlamak üzere Erkam b. Ebû'l-Erkam'ın evini (Dârülerkam) merkez olarak seçmişti. Bu sebeple Dârülerkam'ın İslâm tarihinde ilk eğitim öğretim merkezi olduğu kabul edilir. İbn Sa'd, Mekke'de ilk Kur'an tâlim eden kişinin Abdullah b. Mes'ûd olduğunu kaydeder (*et-Tabakât*, III, 151). Daha sonra Medine'ye öğretmen olarak gönderilen ve kendisine "kâri" veya "mukrî" denilen Mus'ab b. Umeyr'in de Dârülerkam'a devam edenlerden olduğu belirtilir. Medine'de Suffe talebeleri esas itibarıyla Kur'an öğreniyorlardı (Hamîdullah, II, 77). Burası yetersiz kalınca mahallelerde de Kur'an öğretilen yerler açılmaya başlandı. İbn Sa'd, hicretin 2. yılında (624) Medineli Mahreme b. Nevfel'in evinde Kur'an öğretimine ayrılan bir bölümün dârülkur'râ olarak adlandırıldığını belirtir (*et-Tabakât*, IV, 205). Ayrıca yeni açılan meşcedlerden de bu iş için faydalanılıyordu.

Ignaz Goldziher, Asr-ı saâdet'te Kur'an'ın öğretildiği yerlere küttâb denildiğini belirterek bu konuda bazı deliller sıralar (*ERE*, V, 199). Ahmed Çelebi ise Resûlullah devrinde küttâb kelimesinin okuma yazma öğretilen yerler hakkında kullanıldığını, Kur'an öğretilen yerler için kullanılmasının ise daha sonraki bir döneme rastlandığını ileri sürer (*İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 33-45). Araştırmalar, küttâbın "Kur'an okulu" anlamında kullanılmasına Emevîler'in son zamanlarında başladığını, Abbâsî döneminden itibaren de yaygınlaşarak günümüzde kadar geldiğini göstermektedir (*EL²* [Fr.], V, 572). Christian Snouck – Hurgronje'nin incelemelerine göre bütün İslâm ülkelerinde çocuklar Kur'an'ı bir veya birkaç defa hatmetmek zorundaydı (Jaschke, s. 81). Nitekim müslümanlara ait hemen bütün biyografilerde onların tahsil hayatına Kur'an'ı öğrenerek veya ezberleyerek başladıkları belirtilir. İbn Hazm, Hz. Ömer döneminde hızla genişleyen İslâm topraklarının her yerinde açılan mekteplerde çocuklara Kur'an öğretildiğini bildirir. Arap olmayan milletlerin İslâm ümmetine katılmasının bir sonucu olarak Kur'an öğretimine gittikçe artan bir önem verilmiş, kurumlar yaygınlaşmış, bu sayede çeşitli ırklara mensup topluluklar bir tek ümmet olmayı başarmıştır (*el-Faşl*, I, 195; II, 216). İbn Haldûn, İslâm inancının Kur'an'a ve bazı hadislere dayandığını, bu sebeple çocuklara Kur'an'ı öğretmenin dinî şiarlardan biri olduğunu, müslümanların bu iş-

Somalî'de bir mülteci kampındaki Kur'an kursu

ara sınıksı sarılıp onu uyguladıklarını belirtmekte, daha sonra özellikle Mağrib ülkeleriyle Afrika'nın diğer İslâm beldelelerinde ve Endülüs'te yürütülen Kur'an öğretim metotları hakkında bilgi vermektedir. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de Endülüslüler'in öğretim yönteminden takdirle bahsetmekte, bunların küçük çocuklara önce yazı, aritmetik ve Arapça öğrettiklerini, daha sonra kıraat hocasına gönderdiklerini, hocanın onlara şifahî olarak Kur'an tâlîm ettiğini ve her gün bir miktar âyeti ezberlettiğini belirtmektedir. Faslı âlim İbnü'l-Hâc el-Abderî'nin *eI-Mu-kaddime*'sinde "mekteb" ve "küttâb" diye andığı Kur'an okullarıyla ilgili verdiği bilgiler, sıraladığı kurallar ve yer yer dile getirdiği eleştiriler, özellikle VIII. (XIV.) yüzyılda Kuzey Afrika'daki küttâbların durumunu yansıtmaya bakımından önemlidir (bk. KÜTTÂB).

Cami ve mescidlerde diğer ilimlerle birlikte Kur'an dersleri için de halkalar oluşturulmaktaydı. Bazı küçük mescidlerde ise sadece Kur'an öğretilirdi (Hatîb, II, 239, 244). Ayrıca Emevîler döneminden itibaren yöneticilerin çocuklarının eğitimi için saraylarda görevlendirilen ve genellikle "müeddib" denilen hocaların ilk görevleri Kur'an'ı öğretmekti. İbn Şeddâd, VII. (XIII.) yüzyılda Kur'an ve fıkıh dersleri için vakfedilen ve bânisinin ismiyle anılan Şeyh Ebû Ömer Medresesi'nde on Kur'an hocasının ders verdiğini bildirir (Abdülcelîl Abdülmehdî, II, 527); İbn Batûta, Kur'an öğrenmek için Vâsît'a gelen öğrenciler için burada 300 odalı bir medresenin yapıldığından bahseder (*er-Rihle*, s. 183). Bazı önemli şahsiyetlerin türbeleri de birer Kur'an okulu olarak işlev görüyordu. Eyyübî Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'in türbesinde Kur'an öğretildiği ve bir

ara Ebû Şâme el-Makdisî'nin burada hocalık yaptığı bilinmektedir (Nuaymî [nşr. Selâhaddin el-Müneccid], neşredeninin girişi, s. 9-10).

Osmanlılar'da ihtisas seviyesinde Kur'an ve kıraat eğitimi genellikle dârülkur'ânlarda verilirken bilhassa küçük çocuklara Kur'an okumayı öğretmek için kurumlar sıbyan mektepleri olmuştur. "Mahalle mektebi, muallimhâne, mektephâne, taşmektep" gibi isimlerle de anılan bu okullar çoğunlukla mahalle mescidlerinin bitişiğinde, bazı yerlerde ise mahalle aralarında müstakil birim olarak hayır sever kimselerin yaptırdıkları, onların kurdukları vakıflarla yönetilen ilköğretim kurumlarıdır. Çocuklara Kur'an okutmak, bazı dua ve sûreleri ezberletmek, basit seviyede dinî bilgiler vermek, yazıyı öğretmek maksadıyla kurulduğu anlaşılan (*Türkiye Maarif Tarihi*, I, 86) sıbyan mekteplerine başlama yaşı dört-altı arasında değişiyordu. Bu mekteplerde genellikle erkek çocuklar okurdu; ancak kız ve erkek öğrencilerin karma olarak okuduğu mektepler yanında özellikle kızlara mahsus olanları da vardı.

Hükümdarlar ve hükümdar ailesinin ileri gelenleriyle diğer devlet erkânının yaptırdığı büyük camilerle külliyelerin de birer sıbyan mektebi bulunurdu (Unat, s. 6; Hızlı, s. 28). Yoksullara, yetimlere veya bütün müslüman çocuklarına Kur'an öğretilmesi şartı bu okullarla ilgili vakfiyelerin en başında yer alırdı. Hemen her mahalle ve köyde en az bir sıbyan mektebi bulunmaktaydı. Hüseyin Hüsâmeddin, sıbyan mekteplerinde hâfızlık da yaptırıldığını ve bu sayede Amasya'da çok sayıda hâfız yetiştirildiğini bildirir (*Amasya Tarihi*, I, 265-268). Evliya Çelebi, gezdiği merkezlerde Kur'an ve kıraat eğitimi veren, hâfız yetiştiren kurumlarla bunların sayıları ve diğer özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Aynı müellif, Fâtih Külliyesi bünyesindeki bir dârülkur'ândan söz ederken buranın "sıbyân-ı müslimîn için dârü't-ta'lim-i Kur'ân" olarak yapıldığını belirtir (bk. DÂRÜLKURRÂ).

1869'da çıkarılan bir nizamnâme ile rüşdiyelere daha iyi öğrenci yetiştirilebilmesi için sıbyan mekteplerinin programı elifbâ, Kur'an, tecvid, ahlâk, ilmihal, yazı, hesap, muhtasar Osmanlı tarihi, coğrafya ve "ma'lûmât-ı nâfia" şeklinde düzenlenmiştir. Bu sıralarda İstanbul'da 360 kadar sıbyan mektebi bulunduğu belirtilmektedir (*Türkiye Maarif Tarihi*, I, 89; II, 464). Sıbyan mekteplerinin giderek önemini kaybettiği Tanzimat ve Meşrutiyet dö-

Mali Cumhuriyeti'nin başşehri Bamako'da bir Kur'an kursu (Ahmet Kavas fotoğraf arşivi)

nemlerinde bunların yerine açılan ibtidâî mekteplerinin müfredat programlarına da Kur'an dersi konulmuştur (a.g.e., II, 465-466; AYTEKİN, s. 58-67; ayrıca bk. MEKTEP).

Cumhuriyet döneminde çıkarılan 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti yahut özel vakıflar tarafından yönetilen bütün medrese ve mekteplerle birlikte Kur'an'ın okutulup ezberletildiği okullar da Maarif Vekâleti'ne devredilmiş, 1926 tarihli Maarif Teşkilât Kanunu ile de tamamen kaldırılmıştır. Ancak dönemin Diyanet İşleri başkanı Rifat Börekçi'nin dârülkur'ânların birer ihtisas okulu olduğu ve bunların başkanlığa bağlı olarak öğretime devam etmesi gerektiği yönündeki görüşü üzerine bu kurumlar Kur'an kursuna dönüştürülerek on iki yaşın üstündeki öğrenciler için hizmetlerini sürdürmelerine izin verilmiştir. Necati Lugal'in verdiği bilgiye göre bu kurslar eskiden vakıf olarak kurulmuş binalarda, bunların bulunmadığı yerlerde ise camilerde, eski medreselerde ve özel evlerde hizmet vermekteydi (Jaschke, s. 75). Kurslarda Kur'an'ı ezberleyenler imtihanla imam ve hatip olabiliyordu. 1933-1934'te dokuz resmî Kur'an kursunda 231 öğrenci okurken 1947-1948'de kurs sayısı doksan dokuz, öğrenci sayısı 5751'e yükselmiştir. 1933-1948 yılları arasında bu kurslardan diploma alan toplam 4653 mezundan 1286'sı kız öğrenciydi.

1928'deki harf inkılabından sonra gayri resmî Kur'an kurslarıyla sıkı bir mücadeleye girişilmiş, bu arada Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'nun 4. maddesi gereğince açılan imam ve hatip mektepleri ilgisizlik yüzünden 1929-1930 yıllarında kapanmıştır (bk.

Afganistan'da bir kız Kur'an kursu

İMAM-HATİP LİSESİ); 1933'te de Dârülfünun İlahiyat Fakültesi kapatılmıştır. 1924'te liselerin, 1927'de ortaokulların, 1929-1931 arasında kademeli olarak ilkokullarla öğretmen okullarının programlarından din bilgisi dersleri çıkarılmıştır. Bu dönemde çocuklar sadece camilerde imamların veya diğer hocaların verdiği Kur'an derslerinden yararlanabiliyordu (a.g.e., s. 83).

Bu gelişmelerin din eğitimi ve öğretiminde meydana getirdiği ciddi boşluk ve bunun toplumda doğurduğu huzursuzluk, özellikle çok partili rejime geçildiği 1946'dan itibaren devlet kademelerinde de yankı bulmaya başlamıştır. 1950'deki iktidar değişikliğinin getirdiği özgürlük ortamı içinde din eğitimine duyulan ihtiyaç geniş bir toplumsal istek olarak daha yoğun biçimde dile getirilmeye başlanmış, sonuçta İmam - Hatip okullarının açılmasına paralel olarak tamamı halkın katkılarıyla yapılan Kur'an kursları hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. 1950'de 127 resmî kursta 8706 öğrenci okurken 1980'de kurs sayısı 2730'a, öğrenci sayısı 80.911'e; 1994-1995 öğretim yılında kurs sayısı 5483'e, öğrenci sayısı -172.053'ü yüzünden okumayı öğrenenler (% 70,40'ı kız), 21.475'i hâfizliğe çalışanlar (% 35,2'si kız) olmak üzere- toplam 193.528'e ulaşmış, bu öğretim yılında 3208 erkek, 827 kız öğrenci hâfizlik belgesi almıştır. Ancak 1997'de kesintisiz zorunlu ilköğretime geçilmesiyle kurs sayısına paralel olarak öğrenci sayısında da azalma sürecine girilmiştir. 1996-1997 öğretim yılında kurs sayısı 5241, öğrenci sayısı 177.120 iken 2001-2002'de kurs sayısı 3368'e, öğrenci sayısı 104.109'a düşmüştür.

Türkiye dışında Türkler'in yoğun olduğu ülkelerde de Diyanet İşleri Başkanlığı ile çeşitli sivil kuruluşlarca Kur'an öğretimi yapılmaktadır. 2000-2001 öğretim yılında Almanya, Hollanda, Fransa, Belçika, Avusturya, İsviçre, Danimarka, Avustralya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Diyanet İşleri Başkanlığı görevlilerince yürütülen Kur'an-ı Kerim ve dinî bilgiler kurslarında toplam 51.955 öğrenci okumuştur.

2000 yılında yürürlüğe giren Kur'an Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği'nde Kur'an kurslarının amacı Kur'an-ı Kerim'i usulüne uygun olarak yüzünden okumayı öğretmek, Kur'an'ı doğru bir şekilde okumayı sağlayıcı bilgileri (tecvid, tashîh-i hurûf ve tâlim) uygulamalı biçimde öğretmek, ibadetler için ge-

rekli süre, âyet ve duaları ezberletmek ve bunların meâllerini öğretmek, hâfizlık yaptırmak, İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile Hz. Peygamber'in hayatı ve örnek ahlâkı hakkında bilgiler vermek şeklinde düzenlenmiştir. 1977 tarihli yönetmeliğe göre Kur'an kurslarına beş yıllık ilkokulu bitirenler kaydedilirken son yönetmelikte sürekli kurslara ilköğretimi bitirenlerin, yaz kurslarına ise ilköğretimin 5. sınıfını geçenlerin kaydedilebileceği belirtilmiştir.

Suudi Arabistan gibi bazı İslâm ülkelerinde Kur'an öğretimi ağırlıklı olarak örgün eğitim programları içinde yapılırken yoğunluğu ülkeden ülkeye değişen yaygın ve sistemli olmamakla birlikte- Kur'an öğretilmekte, bazılarında hâfiz yetiştirilmektedir. Mısır'da 1995-1996 öğretim yılında 5000 kadar Kur'an kursunda yaklaşık 250.000 öğrenci okumuş, bunlardan 4600'ü hâfiz olmuştur. Ürdün'de 1987'de 116 Kur'an kursu (dârülkur'ân) bulunmaktaydı.

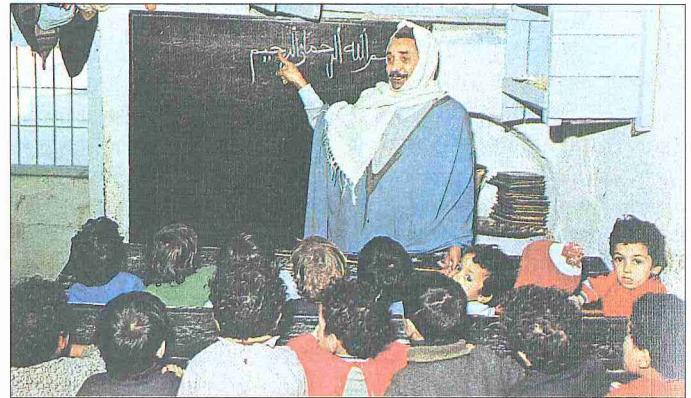
Afrika ülkelerinde Kur'an okulları çoğunlukla millî ve mahallî dillerle adlandırılmaktadır (meselâ Çad'da "massid" [mescid], Fas'ta "msid" [mescid], Nijerya'da "makaranto allo", Sudan'da "halve"). Bu okullarda çocuklara Kur'an öğretiminin yanında basit seviyede Arapça dersleri de verilmektedir (Tibawi, s. 171). İngilizler, 1900 yılında Nijerya'da 25.000 kadar Kur'an okulu tesbit etmişlerdi (Coulon, s. 127). Mali'de 1991'de 1673 Kur'an okulunda 55.874 öğrenci okumaktaydı (Kavas, s. 64). Sudan'da modern ilköğretim kurumlarının gelişmesi üzerine XIV. yüzyılın ortalarında başlayan geleneksel Kur'an okulları üç kısma ayrılmıştır. Daha çok köy mescidlerinin bitişiğinde bulunan yerlerde Kur'an ve okuma yazma öğretilmekte, nizâmiye okullarının

programında bunların yanında aritmetik dersi verilmekte, Kur'an okullarında ise hâfiz yetiştirilmektedir.

Millî dilleri Arapça olmayan diğer İslâm ülkelerinde Kur'an okullarının sayısı daha yüksektir. Meselâ Endonezya'da küçük çocuklara Kur'an'ın öğretildiği, temel dinî bilgilerin verildiği, yetenekli olanların hâfizliğe çalıştırıldığı "pengajian al-Qur'an" denilen çok sayıda Kur'an okulu faaliyet göstermektedir. 1973'te Endonezya'daki 12.600 Kur'an okulunda 571.000 öğrenci okumaktaydı. Ayrıca son yıllarda şehir merkezlerinde "Kur'an eğitimi bahçesi" (taman pendidikan al-Qur'an) denilen ve modern yöntemlerle işletilen din eğitimi merkezleri faaliyet göstermektedir. Hindistan'da müslümanların yaşadığı bölgelerle Pakistan'da köklü bir geleneğe sahip olan mektep ve medreselerde Kur'an öğretimi ve hâfiz yetiştirilmesi işi günümüzde de sürdürülmekte, özellikle pek çok cami ve mescidde bunlara bitişik kurslarda bu faaliyet devam etmektedir. Pakistan'da 1988'de faaliyet gösteren 2991 medreseden 195'i hâfizlik ve kiraatle ilgili hizmet vermekteydi (bk. HÂFİZ). Köy ve mahalle mescidlerinde Kur'an öğretilmesi geleneği günümüzde de bütün İslâm ülkelerinde sürdürülmektedir. Ayrıca müslümanların azınlıkta bulunduğu ülkelerde mescidlerde veya müslümanların oluşturduğu dernek ve merkezlerde Kur'an öğretimi yapılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 151; IV, 205; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), I, 195; II, 216; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, II, 239, 244; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1394/1974, IV, 1895; İbnü'l-Hâc el-Abderî, *el-Medhal*, 1401/1981, II, 305-334; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 183; İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 1249-1253; *Amasya Târîhi*, I, 265-268; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 82-96; II, 460-475; *İstatistik Yıllığı* (Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü), An-

Tunus'ta
bir Kur'an
kursu

kara 1949, XVII, 148; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 6-9; İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Ankara 1966, s. 5-7, 12-13; Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (Mutlu), II, 77; Ahmet N. Yücekök, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı (1946-1968)*, Ankara 1971, s. 142-149; A. L. Tibawi, *Islamic Education*, London 1972, s. 26-27, 171; Nuaymî, *Dürü'l-Kur'ân fi Dimaşk* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1972, neşreden giriş, s. 9-10; G. Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlik* (trc. Hayrullah Örs), Ankara 1972, s. 75-76, 81-83; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (trc. Ali Yardım), İstanbul, ts. (Damla Yayınevi), s. 33-52, 59; Yahyâ M. İbrâhim, *Târîhu't-ta'limi'd-dîni fi's-Sûdân*, Beyrut 1407/1987, s. 79, 250-253, 396-398; Abdülcelil Abdülmehdi, "el-Müessesâtü'l-ilmîyye fi bilâdi's-Şâm", *et-Terbiyetü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyye*, Amman 1410/1989, II, 527; Halil Aytekin, *İltihâd ve Terakkî Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991, s. 58-67; Sâlih Ziyâb el-Hindî, *Te'tavvürü't-ta'limi'l-İslâmî fi'l-Ürdün*, Amman 1991, s. 124-127; C. Coulon, "Les nouveaux oulemas et le renouveau islamique au Nord-Nigeria", *La radicalisme islamique au sud du Sahara* (ed. R. Ota-yek), Paris 1993, s. 127; Mefâil Hizli, *Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa 1995, s. 28; Ahmet Kavas, *L'évolution de l'enseignement moderne arabo-islamique en Afrique francophone* (doktora tezi, 1996), Paris Üniversitesi, s. 30-64; *Madrasa-La transmission du savoir dans le monde musulman* (ed. N. Grandin - Marc Gaborieau), Paris 1997, s. 187-188, 200, 227, 247, 261, 264; *Din İşleri ve İlgili Mevzuat* (der. Remzi Özmen), Ankara 2001, s. 195-217; L. Brunot - Vedad Günyol, "Mektep", *İA*, VII, 652-659; J. M. Landau, "Kuttâb", *EP* (Fr.), V, 572-575; I. Goldziher, "Education (Muslim)", *ERE*, V, 199.

 MUSTAFA ÇAĞRICI

KÛRÂNÎ (الكوراني)

Ebü'l-İrfân (Ebû İshâk)
Burhânüddin İbrâhîm b. Hasan
b. Şihâbiddin el-Kûrânî eş-Şehrezûrî
(ö. 1101/1690)

Şâfiî fakihî, muhaddis ve mutasavvif.

1025 yılı Şevvalinde (Ekim 1616) Şehrezûr'a bağlı Şehran'da doğdu. Ancak Kûrânî nisbesi İsferyân'ın kasabalarından Kûrân ile ilgilidir. İlk öğrenimine babasının yanında başlayarak Arapça, mantık, hesap, hey'et, hendese, meânî, beyân, usul, fıkıh ve tefsir dersleri aldı. Daha sonra hadis ve tasavvuf başta olmak üzere diğer ilimleri İnan ve Anadolu'nun çeşitli şehirleri yanında Bağdat, Dimaşk, Kahire ve Medine gibi ilim merkezlerinde okudu. Hocaları arasında Necmeddin el-Gazzî, Ebü'l-Azâim Sultân b. Ahmed el-Müzâhî, Mu-

hammed b. Alâeddin el-Bâbilî, Takıyyüddin Abdülbâkî el-Hanbelî, Nüreddin Ali b. Ali eş-Şebrâmelîsî, Safiyyüddin Ahmed b. Muhammed el-Kuşâşî, Muhammed Şerif b. Yûsuf el-Kûrânî ve Abdülkerim b. Ebû Bekir el-Kûrânî gibi âlimler bulunmaktadır.

Hac ziyareti için memleketinden ayrılan Kûrânî Bağdat'ta iki, Dimaşk'ta dört yıl kaldıktan sonra Medine'ye geçti ve vefatına kadar orada kaldı. Başta Nakşibendiyye olmak üzere çeşitli tarikatlara intisap etti. Medine'de anne tarafından dedesi olan Safiyyüddin el-Kuşâşî'nin talebesi oldu ve 1071'de (1661) şeyhinin ölümü üzerine Şüttâriyye tarikatının başına geçti.

Geniş bir ders halkası olan, İslâm dünyasının birçok yerinden gelen öğrencilerin kendisinden faydalandığı Kûrânî'nin Endonezya'da İslâm'ın yayılmasında da önemli etkisi oldu. Medine'de tanıştığı Açeli Abdürraûf es-Sinkilî ile Açe'ye döndükten sonra otuz yıl boyunca haberleşmiş, Abdürraûf onun eserlerini Malay diline çevirmiştir. Kûrânî, Cebertî'nin kaydettiğine göre 28 Cemâziyelevvel 1101 (9 Mart 1690) tarihinde Medine'de vefat etti ve Bakî Kabristanı'na defnedildi. Şevkânî vefat gününün 18 Cemâziyelevvel (27 Şubat) olarak verirken Murâdî ayını Rebiülâhîr, Kâdirî ise Receb olarak zikretmektedir.

Arapça'nın yanı sıra Farsça ve Türkçe de bilen ve güçlü bir hafızaya sahip olan Kûrânî, çağdaşı birçok âlim tarafından XI. (XVII.) yüzyılın müceddidi olarak görülmüştür. Ebû Sâlim el-Ayyâşî onun Şam, Mısır ve Hicaz gibi bölgelerde "ahberenâ, haddesenâ" hadis rivayet kalıplarını kullanan yegâne âlim olduğunu belirtir (*er-Rihletü'l-Ayyâşîyye*, I, 321).

Fıkıh, kelâm ve tasavvuf sahalarında derin bilgi sahibi olan Kûrânî bu ilimlerde birçok kişiye icâzet verdi. Aynı zamanda Muhyiddin İbnü'l-Arabî ekolünün son büyük yorumcusu, onun vahdet-i vücûd ve diğer pek çok konudaki görüşlerini savunanlardan biriydi; bu amaçla yazdığı *İthâf-ü'z-zekî bi-şerhi't-Tuhteti'l-mürsele ile'n-nebî* adlı eseri büyük ilgi gördü. İbnü'l-Arabî'yi dinde orta yoldan sapmakla itham edenlere karşı onu savunan Kûrânî, vahdet-i vücûd görüşünün İslâm'ın temel esaslarını ihlâl etmediğini ispata çalıştı, bu çerçevede Takıyyüddin İbn Teymiyye ve onun izleyicilerine itirazda bulundu. İbnü'l-Arabî ve taraftarlarının yaratıcının varlığıyla yaratıklarınkini bir tut-

tuğu, Allah ile insanı aynı varlık mertebesine yerleştirdiği iddiasını şiddetle reddetti. Yaratıkların ilâhî varlığa katıldığını kabul etmekle birlikte özleri bakımından Allah'tan tamamen farklı olduklarını belirtti. Kûrânî, vücûd olan Allah ile mümkün varlık olan yaratıklar arasındaki farka işaretler ikisi arasında kesin bir çizgi çeker; Allah vücûd'u-vücûd ve mutlak, yaratıkların varlığı ise mümkün ve sınırlı olup Allah'ın varlığına dayanır. Kûrânî'nin bu konuda ileri sürdüğü delillerin çoğu yeni olmayıp ya doğrudan İbnü'l-Arabî'nin kitaplarından veya Sadreddin Konevî, Fergânî ve Kâşânî gibi sonraki temsilcilerinden alınmakla birlikte Eş'arî kelâmının onun üzerindeki etkisi daha güçlü şekilde görülmektedir. Kûrânî, seleflerine olan bağlılık ve hayranlığına rağmen sıradan bir taklitçi olmayıp eleştirici bir âlim tavrıyla onların görüşlerini inceler ve kanaatlerini açıkça ortaya koyardı.

Kûrânî, bir taraftan görüşlerini savunduğu İbnü'l-Arabî'nin yanlış anlaşılmasın büyük bir velî olduğunu göstermeye çalışırken diğer taraftan İbnü'l-Arabî'nin takipçileri veya onlarla üstatları arasında olması muhtemel görüş farklılıklarını uzlaştırıp gidermeye gayret etti. İbnü'l-Arabî'ye dair görüşleri konusunda şeyhi Kuşâşî'den etkilendiği açık olan Kûrânî'den etkilenenler arasında Abdürraûf es-Sinkilî ve Muhammed b. Abdürresûl el-Berzencî anılabilir. Muhtemelen babasının bu konudaki fikirlerini paylaşan oğlu Ebû Tâhir Muhammed de Şah Velîyyullah ed-Dihlevî'ye hocalık yapmıştır.

Amel bakımından Şâfiî olan Kûrânî itikadda Selefiyye'ye meyyaldi ve bu konuda İbn Teymiyye'nin görüşlerini savunurdu. İbnü'l-Arabî geleneği içinde yer almasına rağmen karşıt fikirleri uzlaştırabilen bir kişiliği temsil ettiği bilinen Kûrânî'nin, İbnü'l-Arabî'nin birçok görüşünü paylaşmayan İbn Teymiyye ile temelde hemfikir olmamakla birlikte "garânîk" (şeytan âyetleri) hadisesinin doğruluğu hususunda onunla aynı kanaati paylaştığı görüldü (*DİA*, XIII, 362-363).

Kesb, Firavun'un imanı, ma'dûmün maddî özelliğiyle ilgili görüşleri üzerindeki Mu'tezilî etkiden ve şeytan âyetleri konusundaki yaklaşımdan dolayı Fas uleması tarafından eleştirilen Kûrânî kudretin muhdes olduğunu savunurdu. Bu görüşünü teyit edip İmâmü'l-Haremeynî reddetmek için yazdığı üç risâleye Muhammed b. Abdülkâdir el-Fâsî, Muhammed el-Mehdî b. Ahmed el-Fâsî ve diğer